

NAGY-L. ISTVÁN

A császári-királyi hadsereg

1765-1815

Szervezettörténet és

létszámviszonyok

TÉZISEK

A dolgozat témája és jelentősége

A Habsburg Birodalom és Magyarország közös történetének hosszú időszakában a közös uralkodó által fenntartott hadsereg (és annak vezető szerve, az Udvari Haditanács) volt szinte az egyetlen intézmény, amely minden birodalomrészben illetékességgel és döntési jogkörrel bírt. Ez a hadsereg, amely 1745-től, Lotaringiai Ferenc császárrá választásától viselte a császári-királyi jelzõt a birodalom minden részébõl felállított csapatokból épült fel. Kutatásom kezdõpontjául II. József császári trónra lépése szolgál, mivel a hétéves háborút követõen a hadsereg átalakításra szorult, és a Habsburg Birodalom uralkodója, Mária Terézia a császári trón elfoglalásakor fiát bízta meg a Habsburg Birodalom hadi ügyeinek irányításával.

Fõ célkitûzésem a francia forradalmi és napóleoni háborúk hadseregének vizsgálata volt, de ez a hadsereg II. József és Lacy tábornok 1765-1781-es katonai reformjainak eredményeképpen jött létre, ezért kellett 1765-ben kijelölni a kezdõpontot. A végpont a politikatörténeti és katonai fordulópont, 1815 jelentõs fejezetet zár le az egyetemes hadtörténetben és a császári-királyi hadsereg történetében.

A törökök elleni és a franciák elleni elsõ két koalíciós háborúban harcolt hadsereg csupán részeredményeket tudott

felmutatni, alapvetően vereséget szenvedett. Ez a tapasztalat indította a hadvezetést újabb reformok indítására. Károly főherceg vállalta a feladatot, de megfelelő uralkodói támogatás híján nem tudott átütő eredményeket elérni 1801 és 1805 között. Ráadásul I. Ferenc támogatása éppen az újabb háború előtt ingott meg, mivel az uralkodó Mack tábornok kezébe adta az irányítást. Mack elhamarkodott intézkedései káoszt okoztak az 1805-ös háború folyamán, és jelentős részben hozzájárultak a csúfos kudarchoz.

Az uralkodó ezt követően ismét Károly főherceget bízta meg reformjai folytatásával, és ezúttal megkapta a kellő támogatást. Az 1809-es háború előtt azonban ismét Károly tanácsa ellenére döntöttek a hadüzenetről. A háborúban a császári-királyi hadsereg sokkal jobban teljesített, ami Károly főhercegnek volt köszönhető. Napóleon ekkor szenvedte el első személyes vereségét Aspern mellett. A wagrami kudarc után azonban Károly főherceg lemondott minden tisztségéről és visszavonult a polgári életbe.

Az oroszországi hadjáratban Napóleon oldalán egy 30 ezres császári-királyi hadtest is harcolt, de a vereséget követően 1813 augusztusában mégis csatlakozott a birodalom a Napóleon-ellenes koalícióhoz. A felszabadító háború sikerei

Károly főherceg tevékenységének köszönhetőek, de hozzájárult a kevesebb hadvezéri hiba is.

A császári-királyi hadsereg a francia forradalom és Napóleon legmakacsabb ellenségének számított. A leghosszabb ideig és legnagyobb számban ez a hadsereg harcolt a franciák ellen, a korszak szinte összes jelentős csatájában (Jemappes, Neerwinden, Fleurus, Würzburg, Stockach, Novi, Marengo, Hohenlinden, Caldiero, Austerlitz, Aspern, Wagram, Drezda és Lipcse) megtalálhatjuk a fehércabátos harcosokat. A császári-királyi hadsereg egységeinek sajátos szervezete alakult ki. Arányait tekintve kevés tiszt és altiszt, valamint nagy létszámú egységek jellemezték. Fontos sajátosság a kevés válogatott, elit egység, amely a francia három-négyszintű kiválasztási rendszeréhez viszonyítva csak kevés igazán megbízható egységet adott a hadvezetés kezébe.

A hadsereg magasabbegység-szervezete, tehát a hadászati-hadműveleti szint szervezete alapjaiban változott meg a korszakban. A 18. századi sematikus vonalharcászat által kijelölt hadrend a francia forradalmi háborúk elejétől kezdődően lassú átalakuláson ment keresztül. Ez azonban a forradalmi háborúk első éveiben alkalmazott francia hadműveleti rendszerre adott reakcióként alakult ki, és a korai osztrák hadtestek ideiglenes alakulatok maradtak. Károly

főherceg a francia 1805-ös hadtestrendszerrel adoptálta a császári-királyi hadsereg viszonyaira. Ez a rendszer 1809-ben kiválóan működött, és ennek segítségével tudta Károly főherceg összevonni csapatait a francia átkeléssel szemben Aspernnél. Schwarzenberg 1813-ban ezt fejlesztette tovább 1813-ban.

Források és kutatás

A szakirodalom bővelkedik a császári-királyi hadsereg felépítéséről szóló adatokban, azonban önálló, kifejezetten szervezettörténeti munkaként csupán egyetlen (Wrede, Alphons Freiherr von: Geschichte der k. und k. Wehrmacht. Wien, 1898-1905) monográfia áll rendelkezésre, de széles időintervalluma miatt az egyes részei gyakran nem elég részletesek, és néha pontatlansággal is találkozhatunk. Kutatásom kiindulópontjaként szolgált Wrede kiváló munkája, célomként fogalmazom meg, hogy a hiányokat levéltári forrásokra alapozott kutatásokkal egészítsem ki, illetve a vázlatos részeket újabb adatokkal gazdagítsam.

Háborúkat, hadjáratokat bemutató feldolgozásokban gyakran találkozhatunk egy-egy szervezettörténeti fejezettel, de ezek nem foglalkoznak fejlődéstörténettel, és néha nem is teljesen pontosak. Értékesek viszont az ezredtörténetek, hiszen

többségük elsődleges forrásokra épült, és több olyan fontos szervezeti rendelkezés szövegét idézik, amelyek ma már nem fellelhetőek levéltárakban.

A magyar szakirodalom nem bővelkedik szervezettörténeti feldolgozásokban. Kutatásomnak mégis egy magyar munka adott nagy lendületet. Zachar József „Habsburg-uralom, állandó hadsereg és magyarság 1683-1792” című könyve nagy segítséget nyújtott kutatásom során. Nagy jegyzetapparátusa és széles szakirodalmi és levéltári forrásbázisa irányt mutatott és kiindulópontként szolgált. A kötet új irányvonalat szab a 18. századot tárgyaló magyar hadtörténetírás számára, és kiváló keretet adott kutatásomhoz. Bár elsősorban magyar szemszögből vizsgálja a császári-királyi hadsereget, de mindezt az egész hadsereg keretébe ágyazva teszi, ami egészen új távlatokat nyit a magyar hadtörténetírás számára.

Kutatásomat a bécsi Kriegsarchiv, a Staatsarchiv részlegeként működő hadilevéltár iratanyagára alapozom. Itt találhatóak a Habsburg Birodalom központi katonai szerveinek iratai, amelyek az alapvető forrásokat szolgáltatják.

A szervezettörténeti kutatás szempontjából a Musterlisten und Standestabellen, valamint a Stand- und Dienstabellen állagok szolgáltatták a legnagyobb adatmennyiséget. A

magasabbegység-szervezet és a létszámviszonyok kutatásához az Alte Feldakten iratai nyújtottak forrásokat. A Wiener Hofkriegsrat irategyüttes a központi rendelkezések gyűjtőhelye, és a hadsereg minden ágára kiterjedően található benne iratok, de a nagymérvű selejtezés során sok fontos iratot megsemmisítettek. Mack 1805-ös gyalogsági szervezetét viszont csak ebből az állagból lehetett rekonstruálni.

A kutatásom során az egyik legjobb megtalált, kutatók által kevésbé hasznosított iratanyag a Nostitz-Rieneck udvari bizottság (*Militärhofkommission Nostitz-Rieneck*) hagyatéka. Az 1791-ben alapított bizottság a hadsereg állapotának vizsgálata mellett történeti kutatásokat is folytatott, illetve olyan iratanyagokat őrzött meg, amelyek eredeti helyükön már nem találhatóak meg. Rendkívül jól használható táblázatokat állítottak össze a hadsereg gyalogságának és lovasságának szervezetéről.

A legfontosabb módszertani probléma a hadsereg erejének, létszámának meghatározása körül bontakozott ki. A hadseregben sokféle létszámjelentést (*Frührapports, Standestabellen, Musterlisten, Standesausweisen, Standes-Extracten*) készítettek, de ezek nem egyforma minőségű adatokat szolgáltatnak. Ki kellett választani az egynemű

adattípusokat a lehetséges összehasonlítás céljából, és erre a „*Haupt Stand- und Dienstabelle*” sorozat iratait (amelyből évi egyet dolgoztam fel), valamint a szolgálatképes létszám jelentéseit választottam.

Szerkezet és főbb eredmények

Az első fejezet egy rövid bevezetés a történelmi háttér és a Habsburg Birodalom hadügyi rendszerének vázával és a dolgozat témájának kijelölésével.

A második fejezetben elsőként pontosan meghatározásra kerül, hogy a Habsburg Birodalom és részeinek haderejéből melyek tartoztak a császári-királyi hadseregbe, amely a kutatás tárgyát képezi. Ezt követően egy rövid levéltári és szakirodalmi összefoglaló, majd a főbb módszertani kérdések áttekintése következik.

A harmadik fejezet a hadsereg egységeinek szervezetének részleteiről szól. A vizsgálat alapja az adminisztratív alapegység, amely a gyalogság és a lovasság tekintetében az ezred, de más csapatnem esetében gyakran zászlóalj, osztály vagy század. A sorgyalogság szervezete mély átalakuláson ment keresztül, de ez nem látványosan ment végbe. A kezdő- és végpont szervezete meglehetősen hasonlított, de mélyebb rétegekben és részleteiben az összetétel

gyakran változott, és egy sokkal hatékonyabb rendszer alakult ki az idők folyamán. Az az általános trend figyelhető meg, hogy az egyes egységek ereje jelentősen növekedett, de a tisztek és altisztek száma viszonylagosan alacsony maradt.

A lovasság története a korszakban rendkívül bonyolult. A hétéves háborút követő időszak a lovasság számára az útkeresés jegyében telt. Két új csapatnemet (ulánusok, svalizserek) alapítottak, amelyek a hadsereg kötelékében maradtak tartósan. Az átalakulás részeként a lovasság súlypontja a nehézlovasságról a 18. század „termékére”, a regularizált könnyűlovasságra tevődött át. A hadseregben az ezredek száma csökkent, de ezek ereje jelentősen nőtt. A korszak a lovasság átszervezésével kezdődött, és a kisebb, harcászati egységek ereje megnőtt. A tisztek és altisztek aránya nagyobb volt a lovasságnál, mint a gyalogságnál.

A korszak legmélyebb átalakulását a tüzérségnél tapasztalhatjuk. A korai szervezet még inkább középkorias, irreguláris, csak háború idején fennálló jellegű volt, de Liechtenstein és Kinsky reformjai jól sikerültek, és a tüzérség hatékonysága növekedésnek indult. A lovastüzérség bevezetése nagy sikernek bizonyult. A francia forradalmi háborúban a franciák a tüzérséget koncentráltan vetették be, ami az osztrákok számára is szükségessé tette a tüzérség ütegekbe

szervezését. Az új tüzérségi szervezetet Károly főherceg 1808-ban dolgozta ki és vezette be. A hatás nem maradt el. Az 1809-es hadjáratban az osztrákokat Aspernnél a győzelemhez, Wagramnál a nagyobb vereség elkerüléséhez segítette hozzá a tüzérségi ütegek koncentrált tüze.

A műszaki csapatok fejlődése a korszakban inkább technikai, mint szervezeti jellegű volt.

A hadsereg magasabbegység-szervezete fejlődött a leglátványosabban a korszakban, amiről a negyedik fejezetben esik szó. A 18. századi vonalharcászatban a dandárok és hadosztályok csak adminisztratív szerepet játszottak, és csak a vonal egy szakaszai voltak. Ezen nagyobb egységek parancsnokai nem rendelkeztek önálló parancsnoklati jogkörrel, feladatuk a vonal rendjének fenntartására korlátozódott. A hadosztályok és dandárok összetétele gyakran változott, nagyon távol állt az állandótól. A vonalharcászat ugyan korlátozta a csapatok hatékonyságát, de segített a parancsnokoknak a rend fenntartásában.

A francia forradalmi hadsereg az elavult vonalharcászatot és metodikus hadászatot elvetette, és mindkét szinten a mozgékonyt helyezte előtérbe, ami a hadsereg szervezetét komoly mértékben megváltoztatta. A franciák összefegyvernemi magasabbegységeket alakítottak ki, amelyek önállóan tudtak

manőverezni és harcolni. A császári-királyi hadseregnek reagálnia kellett. Az első összefegyvernemi csapattek 1793-ban jelentek meg a császári-királyi hadseregben, de a fejlődés lassú volt és zsákutcáktól sem mentes. Ez a spontán válasz 1809-ben intézményesült, amikor Károly főherceg elvi alapon szervezett hadtesteket alakított ki, amelyek önállóan manőverezhettek. Ez az új rendszer bevált, és minden későbbi fejlődés kiindulópontjául szolgált. A korszak legjobban szervezett hadserege a lipcsei hadjáratban harcolt Napóleon ellen.

Az ötödik fejezet a hadsereg létszámviszonyairól szól háborúban és békében. A korszak első háborújában, a bajor örökösödési háborúban a császári-királyi hadsereg 165 ezer katonát tudott kiállítani a frontra. Ez a létszám a csúcsponton: 1809-ben, illetve 1814 elején 235 ezret kevéssel meghaladta. A növekedés mértéke jelentős erősödést jelent, ami jól mutatja a hadkiegészítési rendszer, az adminisztráció és a tábornoki munka, tervezés fejlődését. Érdekes eltolódás figyelhető meg a hadszínterek között is. Míg a francia háborúk első négy évében Itália jelentősége eltörpült a rajnai és németalföldi területekhez képest, addig ez az arány 1799-re kiegyenlítődött, 1805-re pedig már Itália került túlsúlyba. A politikai vezetés bizonytalanságát mutatja, hogy nem tudtak megfelelő módon

súlyozni a hadszínterek között, illetve nem reagáltak időben a változásokra (1797-ben a franciák elérték a belső-ausztriai területeket, mialatt a Rajnánál a legerősebb osztrák hadsereg még offenzívában volt a Rajna vonalán).

Károly főherceg megtalálta az egyensúlyt az elérendő célok és a hadsereg erőelosztása között, 1809-ben, kudarc sokkal inkább hadműveleti és harcászati hibákból adódott. A felszabadító háborúban a legerősebb osztrák hadsereg Napóleon ellen harcolt német területeken, de Itáliában és a Duna mentén is jelentős erők állomásoztak. Ennek az volt az oka, hogy Schwarzenberg csehországi, később franciaországi hadserege rendkívül erős szövetséges csapatokkal karöltve harcolt a francia főerők ellen, míg a másik két hadszíntéren a császári-királyi csapatok önállóan vették fel a küzdelmet.

A hadsereg békebeli elosztása a korszakban megfelelt az egyes birodalomrészek lélekszámának, illetve eltartóképességének, belpolitikai célú erőelosztás ekkor, ellentétben az 1815 utáni időszakkal, nem mutatható ki.

A szöveget követően ábrák és hosszabb táblázatok találhatóak a forrásokkal és bibliográfiával együtt. A disszertációt digitális adathordozón adatbázisok egészítik ki.